

Stosunki rosyjsko-pakistańskie. Aspekty polityczne, gospodarcze i militarne

Wstęp

W 1947 r. doszło do dwóch ważnych wydarzeń. Pierwszym było orędzie marcowe prezydenta Harry'ego Trumana w Kongresie, okrzyknięte doktryną Trumana, które było ważnym elementem początku zimnej wojny. Doprowadziła ona do rywalizacji dwóch bloków ze sobą, co oznaczało podział świata na dziesięciolecia. Drugim wydarzeniem była decyzja Wielkiej Brytanii o zakończeniu swojego statusu kolonialnego w Indiach Brytyjskich, doprowadzając do ich podziału na dwa państwa: hinduistyczne Indie i muzułmański Pakistan². A Pakistan, który znalazł się w bloku zachodnim, z jednej strony skorzystał na tym gospodarczo i militarnie, natomiast z drugiej strony wybór ten zamykał mu drogę do dalszego poprawnego rozwoju stosunków z ówczesnym Związkiem Radzieckim, z którym nawiązał stosunki dyplomatyczne 1 maja 1948 r. Stosunki te były dość silne do 1950 r., jednak po wojskowym zamachu stanu w Islamabadzie w 1958 r. wspartego przez USA ochłodziły się³ i mimo późniejszych prób ich ocieplenia z obu stron, nie udało się ich poprawić. Co więcej, od 1960 roku stosunki ZSRR z Pakistanem kształtowały polityczne i wojskowe powiązania nie tylko ze Stanami Zjednoczonymi, ale także z Chińską Republiką Ludową⁴, która zaczęła rywalizować o prymat ze

¹ Prof. UEK, dr hab., Katedra Studiów Politycznych, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; jakimowr@uek.krakow.pl; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7330-8028>.

² M.A. Chartamowa, W.S. Siemionowa (red.), *Historia dyplomacji od 1945 r.*, t. 5, cz. 1, Warszawa 1980, s. 193–194.

³ *Pakistan-Russia relations*, the free encyclopedia (dostęp: 10.04.2022).

⁴ R. Azizian, P. Vaslief, *Russia and Pakistan: The Difficult Path to Rapprochement*, „Asian Affairs: An American Review” 2003, nr 1, s. 36.

Związkiem Radzieckim w bloku wschodnim. W przypadku Indii za rządów jej pierwszego premiera Jawaharlala Nehru (15 sierpnia 1947–27 maja 1964 r.) Indie rozpoczęły prowadzenie polityki niezaangażowania, która spotkała się z pełnym poparciem Związku Radzieckiego, z którym stosunki dyplomatyczne New Delhi nawiązało jeszcze 13 kwietnia 1947 r.⁵

Podczas zimnej wojny można wyróżnić trzy okresy, które umacniały nieufność między Związkiem Radzieckim i Pakistanem. Pierwszy trwał do końca lat 60., drugi lata 70., trzeci od inwazji ZSRR na Afganistan⁶.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. na 15 niepodległych państw, w tym Federacji Rosyjskiej, pojawiła się realna możliwość zresetowania stosunków między Moskwą i Islamabadem.

Celem tego artykułu jest próba dokonania analizy rozwoju rosyjsko-pakistańskich stosunków w trzech aspektach: politycznym, gospodarczym i militarnym, obejmującym okres trzech dekad od wyłonienia się Federacji Rosyjskiej jako samodzielnego podmiotu stosunków międzynarodowych po rozpadzie ZSRR. Niniejsza analiza ma pozwolić na uzyskanie odpowiedzi na kilka pytań. Czy istniały przesłanki umożliwiające stały rozwój relacji politycznych między Moskwą i Islamabadem, szczególnie w ostatnich dwóch dekadach obecnego wieku i jak będzie przebiegał ich rozwój w najbliższej perspektywie? Po drugie, w jakim stopniu dotychczasowy rozwój relacji gospodarczych pomiędzy obu krajami stanowi istotny element w umacnianiu całokształtu ich współpracy i na ile ta współpraca stanowi trwałą fundament na najbliższą przyszłość? Jakie ewentualne korzyści przynosi obu krajom współpraca wojskowa? Po czwarte, jakie znaczenie ma umacnianie więzi rosyjsko-pakistańskich dla głównych aktorów na azjatyckiej scenie międzynarodowej, szczególnie Indii, Stanów Zjednoczonych i ChRL?

⁵ Kundu Nivedita Das, *India's Strategic Cooperation with Russia and its 'Near Abroad' States*, „India Quarterly” 2008, vol. 64, nr 4, s. 74; *Дипломатические отношения СССР*, [w:] *Дипломатический словарь А-И*, Издательство „Наука”, Москва 1984, t. 1, s. 313.

⁶ Bliżej na temat trzech okresów nierówności, zob.: Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan Strategic Relations. An Emerging Entente Cordial*, „Journal of Indo-Pacific Affairs” 2021, s. 44; *Совместное заявление 1971 об офиц. визите в Индию министра иностр. дел СССР А.А. Громыко (8-12.VIII)*, [w:] *Дипломатический словарь С-Я*, Издательство „Наука”, Москва 1986, t. 3, s. 160; Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 44; Kenan Agazade, *The Relationship between Russia and Pakistan*, <https://theasiatoday.org/editorials/the-relationship-between-russia-and-pakistan/> (dostęp: 16.10.2022).

Aspekty polityczne

Na początku lat 90. pojawiły się przesłanki, które dawały możliwości rozwoju stosunków radziecko-(rosyjsko)-pakistańskich. Po wycofaniu wojsk radzieckich z Afganistanu, w 1989 r., doszło do ocieplenia stosunków radziecko-chińskich za rządów Michaiła Gorbaczowa, pierwszego i ostatniego prezydenta ZSRR. Drugą istotną przesłanką była deideologizacja polityki zagranicznej Związku Radzieckiego. Trzecią przesłanką było zafamanie strategicznego partnerstwa między Islamabadem a Waszyngtonem, po wycofaniu wojsk radzieckich z Afganistanu⁷. Jednak w pierwszej połowie lat 90. XX wieku nie zostały one wykorzystane efektywnie przez obie strony. Wpłynął na to prozachodni kierunek polityki Federacji Rosyjskiej, który skupił się na Stanach Zjednoczonych i krajach Europy Zachodniej. Kierunek ten wynikał z kryzysu gospodarczego państwa rosyjskiego i jego oczekiwań na uzyskanie wymiernej pomocy gospodarczej ze strony państw zachodnich. Natomiast Pakistan był jak najbardziej zainteresowany rozwojem stosunków z ZSRR, a następnie Federacją Rosyjską. Zainteresowanie to wynikało z sytuacji, w jakiej znalazł się Pakistan. W omawianym czasie został objęty on sankcjami nuklearnymi na mocy poprawki Presslera do amerykańskiego prawa o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej, która weszła w życie w 1990 r. Wejście jej w życie oznaczało zakaz pomocy gospodarczej i wojskowej dla Pakistanu, chyba, że prezydent Pakistanu będzie składał coroczne oświadczenie, że Pakistan nie ma urządzeń jądrowych⁸.

Niemniej jednak pojawiły się ze strony Moskwy pozytywne gesty wobec Islamabadu. Strona rosyjska poparła pakistańską propozycję dotyczącą Azji Południowej wolnej od broni jądrowej, a wiceprezydent Aleksander Ruckoj okazał zrozumienie dla pakistańskiego punktu widzenia dotyczącego problemu Kaszmiru, co wywołało ostrą krytykę ze strony Indii. Pomimo tej krytyki rosyjski minister spraw zagranicznych Andriej Kozyriew podczas wizyty w stolicy Pakistanu, w kwietniu 1993 r., stwierdził, że obie strony, nie tylko Pakistan, powinny szanować prawa czło-

⁷ R. Azizian, P. Vasliefie, *Russia and...*, op. cit., s. 37.

⁸ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 45.

wieka w Kaszmirze.⁹ Ale stwierdzenie to nie miało większego znaczenia, ponieważ w trakcie styczniowej wizyty prezydenta Borysa Jelcyna w tym samym roku w New Delhi, strona rosyjska zapewniła Indie, że zbliżenie Federacji Rosyjskiej z Pakistanem nie wpłynie na przyjazne stosunki, przy czym potwierdził po raz kolejny w 1994 r. wspieranie Indii w konflikcie w Kaszmirze. Ze swej strony Indie zaoferowały swój wkład na powstrzymanie rosnących wpływów islamu w Azji Środkowej. W 1999 r., Moskwa udzieliła silnego wsparcia działaniom Indii przeciwko Pakistanowi. Sprzedaż stronie indyjskiej rosyjskiej broni w latach 90. XX wieku umożliwiła jej decydującą przewagę jakościową i ilościową nad Pakistanem w udanej kampanii wojskowej przeciwko niemu¹⁰. Przewodniczący komisji spraw zagranicznych Zgromadzenia Narodowego Pakistanu, Mian Abdul Waheed wyraził „poważne zaniepokojenie” rosyjsko-indyjskimi więzami obronnymi, nazywając je zagrożeniem dla Azji w ogóle, a Azji Południowej w szczególności¹¹.

Obawy ze strony Islamabadu w jakimś stopniu niewątpliwie pogłębiła wizyta w Moskwie indyjskiego ministra spraw zagranicznych i obrony, w trakcie której obie strony rozszerzyły swoje stosunki jako „partnerstwo strategiczne”, choć należy podkreślić, że były narzekania ze strony indyjskiej, że polega się na rosyjskich systemach uzbrojenia co oznaczało uzależnienie od partnera rosyjskiego¹².

Problemem, który się przewija w stosunkach rosyjsko-pakistańskich, jest sprawa Azji Centralnej i Afganistanu, a konkretnie ekstremizmu islamskiego. Strona rosyjska podkreślała, że Pakistan ma najsilniejszy i najskuteczniejszy wpływ na islamskie bojówki działające na południowych granicach Rosji. Ponadto niejednokrotnie Moskwa zwracała uwagę na obecność dużej liczby organizacji ekstremistycznych w Pakistanie, które

⁹ R. Azizian, P. Vaslief, *Russia and...*, op. cit., s. 37.

¹⁰ Ibidem, s. 37–38. Dobre relacje między Rosją i Indiami były kontynuacją wcześniejszych relacji radziecko-indyjskich. Zob. R. Jakimowicz, *Współczesne stosunki rosyjsko-indyjskie: aspekty polityczne, militarne i gospodarcze*, [w:] *Współczesna Azja: aspekty polityczne, społeczne i kulturowe*, red. J. Marszałek-Kawa, J. Zajączkowski, Toruń 2021, s. 13–67.

¹¹ R. Azizian, P. Vaslief, *Russia and...*, op. cit., s. 38.

¹² Ibidem. Szerzej na ten temat, zob.: R. Jakimowicz, *Współczesne stosunki rosyjsko-indyjskie...*, op. cit., s. 45–59.

udzielały pomocy „swoim braciom” w „każdym miejscu, w którym mułmanie są zagrożeni”. Moskwa widziała w pakistańskim rządzie podmiot, który może wyrzucić w kwestii działalności tych grup „stabilizujący wpływ”, wyrażając w tym względzie wobec niego swoje oczekiwania, z końcem września 2000 r., w trakcie wizyty w Islamabadzie doradcy prezydenta Władimira Putina Siergieja Jastrzembkiego¹³. Pośrednio miało to prowadzić do temperowania zachowania talibów. Trzeba jednak zaznaczyć, że rząd pakistański starał się zapobiegać regularnym działaniom terrorystycznym na terytorium swojego państwa równolegle obawiając się potężnego „lobby religijnego” w skład którego wchodziły klerykalne partie i organizacje polityczne¹⁴. Tym bardziej wpływ rządu pakistańskiego na talibów w Afganistanie był ograniczony. W obliczu tych realiów strona rosyjska apelowała do władz pakistańskich, aby ułatwiały jej nawiązywanie kontaktów z talibami oraz przekazywały im zaniepokojenie Moskwy ich działalnością. Konkludując Moskwa oczekiwała pomocy Pakistanu w Afganistanie. Ze swej strony Pakistan oczekiwał pomocy Federacji Rosyjskiej w Kaszmirze uważając, że Rosja ma ogromny wpływ na Indie¹⁵.

Tymczasem we wrześniu 2001 r. doszło do ataków terrorystycznych na World Trade Center i Pentagon, co doprowadziło do wznowienia sojuszu amerykańsko-pakistańskiego. Tym samym Pakistan stał się ponownie ważnym graczem w nowej wojnie w Afganistanie, co pośrednio, w nowych okolicznościach, spełniało rosyjskie oczekiwania dotyczące zaangażowania Pakistanu w państwie rządzone przez talibów. Ze swej strony, prezydent Władimir Putin zaoferował mediację między Indiami i Pakistanem. Propozycja rosyjska została przyjęta przez Islamabad z dużym zadowoleniem, natomiast Indie odrzuciły ją, argumentując, że region ten uważają za swoją hegemoniczną przestrzeń¹⁶.

W tym miejscu trzeba podkreślić, że w okresie rządów wojskowych Perweza Musharrafa, w latach 1999–2008 (był prezydentem w latach 2001–2008), Federacja Rosyjska utrzymywała przyjazne stosunki z Pa-

¹³ R. Azizian, P. Vasliefe, *Russia and...*, op. cit., s. 40.

¹⁴ *Ibidem*, s. 40–41.

¹⁵ *Ibidem*, s. 41.

¹⁶ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 45–46.

kistanem i w zasadzie wspierała prowadzoną przez Stany Zjednoczone wojnę z terroryzmem w Afganistanie¹⁷. Wyrazem tego było na przykład utworzenie przez Federację Rosyjską i Pakistan dwóch wspólnych grup roboczych ds. zwalczania terroryzmu i stabilności strategicznej. Ich utworzenie było możliwe dzięki wizycie generała Perweza Musharrafa w Moskwie w trakcie której wezwał partnera rosyjskiego do „nowej ery przyjaźni”¹⁸.

W omawianym okresie rządów Musharrafa doszło do ważnych wizyt politycznych ze strony Rosji i Pakistanu. We wrześniu 2005 r. z wizytą do Moskwy udał się premier Shaukat Aziz. Doszło także do kilku spotkań prezydentów obu krajów, prezydenta Władimira Putina z prezydentem Pervezem Musharrafem, na marginesie Szanghajskiej Organizacji Współpracy i ONZ. Natomiast w 2006 r. minister spraw zagranicznych Siergiej Ławrow odwiedził Islamabad, co miało miejsce po około 10 latach przerwy. W kolejnym 2007 r. odbyła się kwietniowa, historyczna wizyta rosyjskiego premiera Michaiła Fradkowa. Była to pierwsza wizyta na tym szczeblu, po wizycie premiera Aleksieja Kosygina w Pakistanie w 1969 r., pięćdziesiąt lat wcześniej. Dzięki zbliżeniu obu stron m.in. ustalono praktyki regularnej wymiany wizyt na najwyższym szczeblu przez urzędników wojskowych i wywiadowczych od 2005 r. W tym roku również, w lipcu, dzięki wzajemnemu poparciu Federacja Rosyjska uzyskała status obserwatora Organizacji Współpracy Islamskiej, natomiast Pakistan został przyjęty jako obserwator Szanghajskiej Organizacji Współpracy¹⁹.

Po zakończeniu rządów wojskowych prezydenta Musharrafa pojawiły się ponownie rozdróżnienia między Pakistanem i USA. Wpłynęła na nie m.in. realizacja amerykańsko-indyjskiego porozumienia nuklearnego uchwalonego na mocy ustawy Hyde’a z 2008 roku. Umowa ta przyjęta przez Izbę Reprezentantów Stanów Zjednoczonych objęła okres 40 lat współpracy nuklearnej z Indiami, przewidującej transfer technologii i dostaw z USA do Indii materiałów jądrowych i niejądrowych oraz reaktorów. Tym samym

¹⁷ Ibidem, s. 46.

¹⁸ Nayeed Ahmad, *Russia's Pakistan Volte-Face*, „Central Asia-Caucasus Analyst”, 7.01.2015.

¹⁹ *Russia Pakistan Relations*, Webinarium, s. 54. Udział w webinarium wzięli: Sekretarz Generalny/CEP KCFR (Karach Council on Foreign Relations) Sadeed A Malik, ambasador Mustafa Kamai Kazi, Ambassador Danila Ganich,

zostało zakończone 34-letnie embargo, a 6 września tego samego roku, Grupa Dostawców Energii Jądrowej (Nuclear Suppliers Group, NSG) podpisała umowę o współpracy z Indiami²⁰, która umożliwiła Indiom podjęcie cywilnego handlu jądrowego. Pakistańczycy poczuli się zdradzeni i wyobcowani wskutek działania amerykańskich aktów prawnych i ich skutków. Innym źródłem rozdźwięku między Pakistanem i USA była polityka prezydenta Baracka Obamy wobec Azji Południowo-Wschodniej w latach 2009–2016, która konsekwentnie koncentrowała się na dalszym pogłębianiu i rozszerzaniu stosunków z Indiami. Tym samym znaczenie Pakistanu zostało zdegradowane do współpracy antyterrorystycznej w Afganistanie i obaw dotyczących bezpieczeństwa jądrowego²¹. Sytuacja ta oznaczała, że za prezydentury Baracka Obamy, około 2010 r. stosunki między Islamabadem a Moskwą uległy dalszej znaczącej poprawie, do czego przyczyniły się wizyty na wysokim szczeblu i sprzedaż broni²².

Rozdźwięki w relacjach z USA skłoniły władze Pakistanu do zbliżenia zarówno z Rosją, jak i Chinami. Między innymi Islamabad ułatwił Chinom dostęp do wybrzeża Pakistanu czemu przeciwne były Stany Zjednoczone²³. Islamabad przekazał Chinom pakistański port głębokowodny Gawadar na czterdzieści lat²⁴.

Kolejnym krokiem było postrzeżenie przez Islamabad Szanghajskiej Organizacji Współpracy (SzOW) jako szansy na bliższe stosunki z Rosją i Chinami, poprzez wypracowanie wspólnej platformy. Moskwa ze swej strony chciała, żeby członkiem Szanghajskiej Organizacji Współpracy zostały Indie. Jednak musiała wziąć pod uwagę stanowisko Chin, które zgodziły się na członkostwo Indii w SzOW pod warunkiem, że Pakistan

²⁰ https://pl.frwiki.wiki/wiki/Programme_nucl%C3%A9aire_de_l%27Inde (dostęp: 27.09.2022). Bliżej na temat Grupy Dostawców Jądrowych (wcześniej: „Club of London” zob.: https://pl.frwiki.wiki/wiki/Groupe_des_fournisseurs_nucl%C3%A9aires (dostęp: 27.09.2022).

²¹ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 46.

²² Niha Dagia, *Bilateral Bond Between Pakistan and Russia Deepening*, „Diplomat Brief Weekly Newsletter”, <https://thediomat.com/2021/06/bilateral-bond-between-pakistan-and-russia-deepening/> (dostęp: 1.02.2022).

²³ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 46.

²⁴ Hussain Shaheed Soherwordi, Uzma Munshi, *China-Russia-Pakistan Strategic Triangle: Imperative Factors*, „A Research Journal of South Asian Studies” 2020, s. 12. Na tematy dobrych relacji między Pakistanem i ChRL zob. Ibidem.

również stanie się jej członkiem²⁵. Moskwa, choć niechętnie, zgodziła się na członkostwo Pakistanu wychodząc z założenia, że członkostwo Indii i Pakistanu w SzOW może przyczynić się do normalizacji stosunków indyjsko-pakistańskich²⁶. Tym samym w 2017 r. zarówno Pakistan, jak i Indie stały się członkami SzOW. Dla Pakistanu członkostwo w tej organizacji było bardzo istotne z dwóch powodów. Po pierwsze, forum to pozwoliło Pakistanowi na działania skierowane przeciwko wysiłkom dyplomacji Indii, mającym na celu odizolowanie Pakistanu na arenie międzynarodowej. Po drugie, organizacja zapewnia Islamabadowi miejsce, w którym może przeciwstawić się Indiom w razie potrzeby²⁷.

We wrześniu 2021 r. odbyła się rozmowa telefoniczna między prezydentem Władimirem Putinem i premierem Imranem Khanem w trakcie której poruszono kwestię stabilności regionalnej. W pierwszej kolejności obaj przywódcy zgodzili się współpracować w wielu dziedzinach, aby wzmacniać dwustronne partnerstwo. Następnie, głównym przedmiotem rozmów była sytuacja w Afganistanie i rola, jaką obie strony mogą odegrać jako sąsiedzi tego państwa. Oba kraje były bardzo zaniepokojone trudną sytuacją Afganistanu, po wycofaniu się z niego Stanów Zjednoczonych. Wśród nich wyłonił się problem związany z pojawieniem się ISIS i Al-Kaidy w regionie²⁸. Co więcej, rząd utworzony wyłącznie przez talibów zantagonizował wiele grup etnicznych oraz zraził do siebie Iran, który dąży do ochrony szyickiej społeczności Afganistanu poprzez włączenie szyitów do rządu. Zarówno Moskwa, jak i Islamabad widzą potrzebę zapobiegania przemocy i ustanowienia dialogu w celu zapewnienia utworzenia pluralistycznego rządu w Kabulu. Taki rząd mógłby zabezpieczyć interesy wszystkich grup etnicznych zamieszkujących Afganistan²⁹. Obie strony uzgodniły w tej kwestii koordynację wspólnych działań na forach dwustronnych i wielostronnych.

²⁵ N. Kapoor, *India-Russia Ties in a Changing World Order: In Pursuit of a 'Special Strategic Partnership'*, „ORF Occasional Paper”, październik 2019, nr 218, s. 4.

²⁶ T. Shaumyan, *The Eurasian factor in Russian foreign policy. Implications for India*, [w:] *Eurasia and India. Regional Perspectives*, red. K. Warikoo, London–New York 2018, s. 97.

²⁷ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 47.

²⁸ Muhammad Hamza Tanvir, *Pakistan and Russia: Improving Bilateral Ties & Regional Stability*, <https://www.paradigmshift.com.pk/pakistan-and-russia/> (dostęp: 1.02.2022).

²⁹ Ibidem.

W nowej sytuacji międzynarodowej, doszło do wizyty pakistańskiego premiera Imrama Khana w Federacji Rosyjskiej, w trakcie której spotkał się z prezydentem Władimirem Putinem. Jej owocem było podpisanie, 4 marca 2022 r., umowy handlowej pomiędzy obu stronami. Co prawda, premier Khan wyraził zaniepokojenie inwazją na Ukrainę, ale nie potępił jej. Ponad 20 krajów wezwały pakistańskiego prezydenta do potępienia rosyjskiej inwazji, jednak apel ten został pominięty milczeniem³⁰.

Aspekty gospodarcze

W październiku 2015 r. obie strony podpisały umowę o wartości 2 mld USD na budowę gazociągu Północ-Południe (North-South Gas Pipeline) podczas pierwszej wizyty w Pakistanie rosyjskiego ministra energetyki, który ma połączyć Lahore z terminalem w Karaczi. Długość rurociągu miała wynieść 1110 km długości i założono jego ukończenie w 2018 r. Po ukończeniu tego projektu rosyjska firma ma z niego korzystać przez 25 lat³¹. Jednak nie udało się zrealizować budowy tego gazociągu. Co więcej, projekt znajdował się nadal na poziomie negocjacji. W międzyczasie zmienił nazwę na Stream Gas Pipeline³². W 2021 r. została dokonana korekta porozumienia z 2015 r. Udział finansowania ze strony rosyjskiej ma wynieść 26%, natomiast strona pakistańska będzie musiała zapewnić resztę finansowania sama co też da jej pełniejszą kontrolę nad projektem³³.

Również w sektorze energetycznym został podpisany protokół ustaleń w Moskwie, w dniu 3 lipca 2017 r., między rosyjskim Gazprom International a pakistańską Oil and Gas Development Company Limited. Projekt ma zaspokoić zapotrzebowanie energetyczne Pakistanu³⁴.

³⁰ P. McLaren-Kennedy, *Pakistan strikes huge trade deal with Russia*, <https://euroweeklynnews.com/2022/03/02/pakistan-strikes-huge-trade-deal-with-russia-as-war-rages/> (dostęp: 16.10.2022).

³¹ Muhammad Akram Zaheer, <https://modernndiplomacy.eu/2021/04/07/pakistan-and-russia-are-shaping-new-era-of-strategic-relationship/> (dostęp: 02.02.2022).

³² K. Iwanek, *Pakistan Stream Gas Pipeline. Powolny rozwój partnerstwa Rosji z Pakistanem*, Komentarz Ośrodka Badań Azji Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademia Sztuki Wojennej, „Komentarz” sierpień 2021, nr 35.

³³ Bliżej na temat projektu, zob. K. Iwanek, *Pakistan Stream Gas Pipeline...*, op. cit., nr 35.

³⁴ Muhammad Akram Zaheer, op. cit. (dostęp: 2.02.2022).

W marcu 2019 r. obie strony przeprowadziły rozmowy na temat wzmocnienia relacji strategicznych, a w ich ramach potencjalnego udziału Federacji Rosyjskiej w chińsko-pakistańskim korytarzu gospodarczym. Również obie strony wyraziły dążenie do zwiększenia handlu i współpracy w ramach Szanghajskiej Organizacji Współpracy³⁵. Miesiąc wcześniej, w lutym, strona rosyjska ogłosiła, że planuje zainwestować 14 mld USD w pakistańską infrastrukturę energetyczną³⁶.

Tabela 1. Handel rosyjsko-pakistański w latach 2006–2016 (w mln USD)

rok	rosyjski eksport	rosyjski import	obroty wzajemne	bilans
2006	299,47	111,90	411,37	187,57
2007	249,71	104,24	353,95	145,47
2008	461,32	154,34	615,66	306,98
2009	235,00	148,00	383,00	87,00
2010	104,32	240,22	344,54	-135,90
2011	126,32	349,31	475,63	-333,99
2012	209,95	332,20	542,15	-122,25
2013	197,07	350,01	547,08	-152,94
2014	143,09	310,87	453,96	-167,78
2015	95,73	284,80	380,53	-189,07
2016	133,00	272,00	405,00	-139,00

Źródło: *Russia's Trade with Pakistan*, [w:] *The Pakistan Business Council. 2016 Country Profile The Russian Federation*, s. 34–36, <https://www.pbc.org.pk/wp-content/uploads/The-Russia-Federation.pdf> (dostęp: 22.10.2022); za 2016 rok, zob.: Observer of Economic Complexities, WITS: World Integrated Trade Solution.

W przypadku wartości obrotów handlowych rosyjsko-pakistańskich należy podkreślić, że jest niewielka i w zasadzie nie wzrastała dynamicznie, a ponadto dochodziło do spadków ich wartości. O ile w 2006 r. wartość ich wyniosła 411,37 mln USD to w 2016 r. 405 mln USD. Na

³⁵ Saleem Qamar Butt, *Pakistan-Russia strategic relationship*, „Daily Times”, 15.04. 2019, <https://dailytimes.com.pk/376844/pakistan-russia-strategic-relationship/> (dostęp: 29.10.2022).

³⁶ Ibidem.

marginiesie należy wspomnieć, że pomimo niewielkiej wartości obrotów rosyjsko-indyjskich, są one zdecydowanie większe od rosyjsko-pakistańskich. W roku 2006 wartość obrotów handlowych rosyjsko-indyjskich wyniosła 3,56 mld USD, czyli była większa od rosyjsko-pakistańskich ponad 5,5 razy, a w 2016 r. ich wartość wyniosła 7,710 mld USD, czyli była większa od rosyjsko-pakistańskich 19 razy³⁷. Natomiast wartość obrotów rosyjsko-chińskich wyniosła w tym roku około 70 mld USD³⁸.

Największa wartość rosyjsko-pakistańskich obrotów handlowych została odnotowana w podanym okresie w 2008 r. – 615,66 mln USD (w 2003 r. było to jedynie 92 mln USD)³⁹. W latach 2006–2009 partner rosyjski miał nadwyżkę we wzajemnych obrotach handlowych, ale w latach 2010–2016 strona rosyjska wykazuje stały deficyt handlowy.

W kolejnych trzech latach, w których nadwyżka była po stronie rosyjskiej, wartość wzajemnych obrotów handlowych była następująca: w 2017 r. – około 590 mln USD, w 2018 r. – około 700 mln USD i w 2019 r. – około 570 mln USD⁴⁰. W tym miejscu należy dodać, że w marcu 2019 r. został rozwiązany spór handlowy pomiędzy Pakistanem i Federacją Rosyjską z czasów radzieckich dotyczący długu po stronie pakistańskiej. Islamabad zapłacił Federacji Rosyjskiej 93,5 mln USD⁴¹. Rozwiązanie sporu utorowało drogę rosyjskim inwestycjom w Pakistanie. W grudniu tego roku strona rosyjska przedstawiła zintegrowany pakiet inwestycyjny w wysokości 14 mld USD dla sektora energetycznego partnera.

W 2020 r. wartość wolumenu handlowego pomiędzy obu krajami wyniosła 978 mln USD, w tym rosyjski eksport – 699 mln USD i paki-

³⁷ R. Jakimowicz, *Współczesne stosunki rosyjsko-indyjskie...*, s. 35–36.

³⁸ Factbox: *China-Russia trade has surged as countries grow closer*, Reuters, <https://www.reuters.com/news/picture/factbox-china-russia-trade-has-surged-as-idUSKBN2KY42F> (dostęp: 29.10.2022).

³⁹ Nayeed Ahmad, *Russia's Pakistan Volte-Face...*, 7.01.2015.

⁴⁰ Dane zostały podane za te lata w przybliżeniu przy odczytywaniu wartości obrotów handlowych z podanych dwóch wykresów. Zob.: <https://tradingeconomics.com/russia/imports/pakistan> (dostęp: 22.10.2022); <https://tradingeconomics.com/pakistan/imports/russia> (dostęp: 22.10.2022).

⁴¹ *Stosunki handlowe Pakistan Rosja*, Pakistański Urząd ds. Rozwoju Handlu, <https://tdap.gov.pk/wp-content/uploads/2022/03/Pak-Russia-Wrap.pdf> (dostęp: 29.10.2022).

stański eksport – 279 mln USD. W ciągu ostatnich 24 lat eksport Rosji do Pakistanu rósł rocznie 10,2% z 67,6 mln USD w 1996 r. do 699 mln USD w 2020 r. Natomiast eksport z Pakistanu do Rosji wzrastał rocznie z 13,6% z 13,1 mln USD w 1966 r. do 279 mln USD w 2020 r.⁴² Głównymi produktami, które Rosja wyeksportowała do Pakistanu były: pszenica (394 mln USD), suszone rośliny strączkowe (156 mln USD), brykiety węglowe (48,2 mln USD). Głównymi produktami eksportowymi Pakistanu były: cytrusy, niedziane damskie garnitury, swetry z dzianiny⁴³.

W kolejnym 2021 r. wartość wzajemnych obrotów handlowych wyniosła 891,03 mln USD (eksport Rosji do Pakistanu wyniósł 537,48 mln USD, natomiast import – 353,52 mln USD). Był to kolejny rok nadwyżki handlowej po stronie rosyjskiej, która wniosła 183,96 mln USD⁴⁴. Niemniej jednak nastąpił w nich spadek o 87 mln USD w stosunku do poprzedniego roku.

Trzeba podkreślić, że we wzajemnych relacjach gospodarczych występują przeszkody, które do tej pory nie zostały pokonane. Zarówno Rosjanie, jak i Pakiści biznesmeni pozostają bierni. Jednym z powodów ich bierności jest zarówno brak znajomości rynku pakistańskiego, jak i rosyjskiego. Drugim powodem jest brak znajomości języka rosyjskiego przez biznesmenów pakistańskich. Pakistan jest częścią świata anglojęzycznego, miliony Pakiści mają podwójne obywatelstwo i są dwujęzyczni. Stąd dla wielu Pakiści angielski jest językiem ojczystym. Trzecim powodem jest wysokość osiąganego zysku. W Pakistanie osiągnięcie 5% czy 7% zysku jest satysfakcjonujące. W Rosji natomiast, jeśli nie ma 100% zysku, to nie warto robić biznesu⁴⁵.

W lutym 2022 r. doszło do wizyty premiera Imrama Khana w Federacji Rosyjskiej w trakcie której omawiał rozszerzenie stosunków dwustronnych. W dniu 4 marca obie strony podpisały umowę handlową zgodnie z którym Pakistan będzie importował od partnera rosyjskiego

⁴² <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/pak/partner/rus> (dostęp: 16.10.2022).

⁴³ Ibidem.

⁴⁴ <https://tradingeconomics.com/russia/imports/pakistan> (dostęp: 22.10.2022); <https://tradingeconomics.com/pakistan/imports/russia> (dostęp: 22.10.2022).

⁴⁵ *Russia Pakistan Relations*. Webinarium, s. 59.

dwa miliony ton pszenicy oraz gaz ziemny. Strona pakistańska ustami premiera Khana usprawiedliwiała import gazu ziemnego jako potrzebę chwili w obliczu wyczerpujących się rezerw Pakistanu⁴⁶.

Aspekty wojskowe (militarne)

Poprawa relacji rosyjsko-pakistańskich w okresie rządów prezydenta Perveza Musharaffa zaczęła się przekładać na współpracę wojskową. Pod koniec 2008 r. Moskwa dała Ukrainie zielone światło na sprzedaż Pakistanowi czterech samolotów tankujących Il-78. Ich dostawy rozpoczęły się w 2009 r, a zakończyły w 2012 r.⁴⁷ Mimo ich poprawy Moskwa odrzuciła złożoną listę zakupów przez ówczesnego szefa armii pakistańskiej, generała Ashfaqa Kianinego⁴⁸.

W 2009 r. cztery kraje Afganistan, Pakistan, Rosja i Tadżykistan zaczęły promować regionalne bezpieczeństwo i gospodarkę. Natomiast w 2010 r. w Moskwie został zorganizowany szczyt tych państw w sprawie Afganistanu. Szczyt ten oznaczał ponowne zainteresowanie Rosji Afganistanem, a dla Pakistanu ważny był fakt, że szczyt nie objął Indii⁴⁹. W tym czasie stosunki amerykańsko-pakistańskie przeżywały kryzys, który został pogłębiony w 2011 r. amerykańskim nalotem na terenie Pakistanu, w którym zginął przywódca Al-Kaidy Osama bin Laden oraz incydentem na granicy pakistańsko-afgańskiej, w którym doszło do wzajemnego ostrzelania się sił amerykańskich i pakistańskich w wyniku których zginęło kilku pakistańskich żołnierzy⁵⁰. W istniejącej sytuacji Rosję odwiedził zarówno prezydent Pakistanu Asif Ali Zardari oraz szef armii pakistańskiej generał Ashiaq Kayami, który przekonał stronę rosyjską o nowym podejściu i potrzebach obronnych Pakistanu wzywając ją do rozważenia swojej polityki zakazu sprzedaży broni do Afganistanu. W ko-

⁴⁶ *Pakistan signs trade deal with Russia amid war*, https://www.business-standard.com/article/international/pakistan-signs-trade-deal-with-russia-amid-war-how-will-the-imf-react-122030400406_1.html (dostęp: 21.10.2022).

⁴⁷ Nayeed Ahmad, *Russi's Pakistan Volte-Face...*, 7.01.2015.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 48.

⁵⁰ Ibidem.

lejnym 2012 r. w Moskwie złożył wizytę pakistański marszałek lotnictwa Thir Rafik Butta, a ze strony rosyjskiej szef lotnictwa Wiktor Bondariew w 2013 r. w Islamabadzie⁵¹. W 2014 r. Rosja zniósła embargo na broń z Pakistanu.

W listopadzie tego samego roku, po 45 latach, doszło do wizyty rosyjskiego ministra obrony Siergieja Szojgu⁵². Rezultatem tej wizyty było m.in. uzgodnienie wymiany informacji na tematy polityczno-wojskowe; współpracy na rzecz promowania bezpieczeństwa międzynarodowego, zwalczania terroryzmu czy podpisanie umowy o współpracy dotyczącej różnych dziedzin wojskowych i współpracy w dziedzinie edukacji, medycyny itd.⁵³ Umowa o współpracy w dziedzinie obronności z 2014 r. zawarta pomiędzy obu państwami została uznana za „kamień milowy” w ich stosunkach⁵⁴.

W sierpniu 2015 r. Moskwa zgodziła się dostarczyć Pakistanowi helikoptery Mi-35M. Pakistan zwrócił się do strony rosyjskiej z propozycją zakupu 20 wymienionych helikopterów w kolejnym roku. W sumie udało się Pakistanowi zakupić jedynie 6 sztuk⁵⁵. Pakistan również oczekiwał sprzedaży odrzutowca Sukhoi Su35 od partnera rosyjskiego, który wzmocniłby zdolność Pakistanu do prowadzenia wojny morskiej. Islamabad oczekiwał również zakupu samolotów bojowych Yak-130⁵⁶.

W tym czasie doszło do przeprowadzenia wspólnych ćwiczeń wojskowych obu armii. We wrześniu 2016 r. Rosja i Pakistan przeprowadziły pierwsze wspólne ćwiczenia wojskowe pod nazwą „Družba”, które zostały powtórzone w kolejnych latach 2017 i 2018⁵⁷. Także w 2017 r. na Morzu Arabskim odbyły się międzynarodowe ćwiczenia wojskowe Aman-17, których gospodarzem był Pakistan, a w których rosyjskie siły

⁵¹ Ibidem.

⁵² Muhammad Akram Zaheer, op. cit. (dostęp: 2.22.2022).

⁵³ Ibidem.

⁵⁴ Misbah Arif, Raja Qaiser Ahmed, *The Trajectory of Pakistan-Russia Relations: Emerging Contours and Future Prospects*, „Journal of Contemporary Studies” 2018, vol. VII, nr 2, s. 73.

⁵⁵ K. Iwanek, *Pakistan Stream Gas Pipeline...* op. cit.

⁵⁶ Misbah Arif, Raja Qaiser Ahmed, *The Trajectory of Pakistan-Russia...*, op. cit., s. 76.

⁵⁷ Hussain Shaheed Soherwordi, Uzma Munshi, *China-Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 12.

zbrojne również wzięty udział⁵⁸. Obie strony wzięły także udział w ćwiczeniach wielostronnych Kaukaz 2020⁵⁹.

W kwietniu 2018 r. doszło do wizyty w Moskwie generała Qamara Javeda Bajwy, której wynikiem było powołanie Wspólnej Komisji Wojskowej⁶⁰. Tego samego roku, w sierpniu, Federację Rosyjską odwiedziła pakistańska delegacja marynarki wojennej pod przewodnictwem wiceadmirała Kaleema Shaukata. W trakcie tej wizyty został podpisany protokół ustaleń w sprawie współpracy morskiej⁶¹. Na uwagę zasługuje pozytywny akcent, który miał miejsce we wrześniu 2018 r. W odbywających się wówczas wspólnych ćwiczeniach Szanghajskiej Organizacji Współpracy na terenie Federacji Rosyjskiej uczestniczyły kontyngenty wojskowe z Indii i Pakistanu⁶².

Natomiast, kiedy prezydent USA Donald Trump zakończył udział Pakistanu w Międzynarodowym Programie Edukacji Wojskowej, strona pakistańska podpisała z Moskwą pierwszą w historii umowę o szkoleniu w zakresie bezpieczeństwa pakistańskich oficerów w rosyjskich instytucjach wojskowych⁶³.

Po szybkim wycofaniu się amerykańskich wojsk z Afganistanu w 2021 r., niestabilnych stosunków między USA i Pakistanem, konfrontacji między Moskwą i Waszyngtonem oraz umacniającym się strategicznym partnerstwem USA-Indie⁶⁴ Islamabad, w maju 2018 r., wyraził zainteresowanie nawiązaniem strategicznego partnerstwa z Moskwą⁶⁵.

Jednak w trakcie kwietniowej wizyty ministra spraw zagranicznych Siergieja Ławrowa w Pakistanie zadeklarował on stronie pakistańskiej sprzedaż sprzętu wojskowego przeznaczonego do zwalczania terroryzmu, co miało uspokoić New Delhi⁶⁶. Potwierdzeniem ostrożności sta-

⁵⁸ Muhammad Akram Zaheer, op. cit. (dostęp: 2.02.2022).

⁵⁹ K. Iwanek, *Pakistan Stream Gas Pipeline...*, op. cit., nr 35.

⁶⁰ Niha Dagia, *Bilateral Bond...*, op. cit. (dostęp: 1.02.2022).

⁶¹ Feroz Hassan Khan, *Russia-Pakistan...*, op. cit., s. 50.

⁶² Ibidem.

⁶³ Niha Dagia, *Bilateral Bond...*, op. cit. (dostęp: 1.02.2022).

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Saleem Qamar Butt, *Pakistan-Russia strategic...*, op. cit. (dostęp: 29.10.2022).

⁶⁶ K. Iwanek, *Pakistan Stream Gas Pipeline...*, op. cit., nr 35.

nowiska rosyjskiego są doniesienia mass mediów jeszcze z 2020 roku o możliwych ofertach dla Pakistanu na dodatkowe śmigłowce Mi-35 i Su-35 i samoloty piątej generacji Su-37 oraz systemy obrony powietrznej, które jednak według nich są mało prawdopodobne do zrealizowania w najbliższym czasie⁶⁷.

Niemniej jednak rosnące znaczenie geoeconomiczne Pakistanu, m.in. dzięki relacjom z ChRL, w tym Chińsko-Pakistańskiego Korytarza Gospodarczego (the China-Pakistan Economic Corridor, CPEC) uważanego za flagowy projekt Inicjatywy Pasa i Szlaku (Belt and Road Initiative, BRI) oraz wpływu Islamabadu na afgańskich talibów ma istotne znaczenie dla Moskwy, której interesy w Azji Południowej, w tym zbyt produktów przemysłu obronnego, będą dywersyfikowane⁶⁸. Oznacza to, że w miarę upływu czasu Indie nie będą jedynym krajem, w którym realizowane są rosyjskie interesy w Azji Południowej.

Zakończenie

Z krótkiej analizy stosunków rosyjsko-pakistańskich można sformułować kilka wniosków.

Po pierwsze, dopiero rozpad Związku Radzieckiego oznaczał faktyczny koniec zimniej wojny, a tym samym stał się jedną z podstawowych przesłanek, umożliwiającą stały rozwój relacji politycznych między Moskwą a Islamabadem. Drugą przesłanką było zbliżenie Stanów Zjednoczonych do Indii na podstawie rosnących obaw jednego i drugiego państwa, które dotyczyły rosnącej potęgi Chin na różnych płaszczyznach, szczególnie militarnej, co w konsekwencji oznaczało znaczące pogorszenie się stosunków pakistańsko-amerykańskich, uwzględniających również sankcje, które zostały nałożone przez USA na Pakistan. W obecnej sytuacji wyłania się trójkąt strategiczny ChRL-Rosja-Pakistan, przy czym najstabszym ramieniem tego trójkąta jest sam Pakistan. Niemniej jednak stanowi on bardzo ważny element strategiczny dla Rosji i ChRL w polityce wobec Zachodu, szczególnie Stanów Zjednoczonych i takim będzie pozostawał w najbliższych latach.

⁶⁷ Kenan Agazade, *The Relationship between...*, The Relationship between Russia and Pakistan – The Asia Today (dostęp: 16.10.2022).

⁶⁸ Niha Dagia, *Bilateral Bond...*, op. cit. (dostęp: 1.02.2022).

Po drugie, piątą achillesową relacji rosyjsko-pakistańskich są relacje gospodarcze i handlowe, które w porównaniu choćby z rosyjsko-indyjskimi wypadają bardzo słabo, a szczególnie rażąco słabo w porównaniu z rosyjsko-chińskimi. W najbliższej perspektywie relacje te, między Rosją i Pakistanem, nie poprawią się, biorąc jeszcze pod uwagę inwazję rosyjską na Ukrainę i jej słabnącą gospodarkę wskutek sankcji gospodarczych, szczególnie ze strony wysoko rozwiniętych państw.

Po trzecie, obecna współpraca wojskowa jest na dostatecznym poziomie. Wynika to m.in. z tego, że Indie dla Rosji, w przeciwieństwie do Pakistanu, są szczególnie ważnym partnerem we współpracy wojskowej od wielu dekad, szczególnie w zakresie sprzedaży broni. Należy w tym miejscu dodać, że także od wielu dziesięcioleci bardzo dobrze rozwinięte są relacje polityczne pomiędzy Federacją Rosyjską i Indiami. Ponadto, New Delhi pomimo rozszerzającej się współpracy militarnej ze Stanami Zjednoczonymi, której motorem są obawy wobec rosnącej potęgi ChRL, chcą zachować pełną samodzielność jako podmiot międzynarodowych stosunków politycznych.

Po czwarte, w przypadku Indii, umacnianie więzi rosyjsko-pakistańskich budziło i budzić będzie niepokój. Jednak New Delhi doskonale zdaje sobie sprawę, że wieloletnie więzi rosyjsko-indyjskie są na tyle rozwinięte i silne na wielu płaszczyznach, w tym militarnej, że relacje Rosji z Pakistanem zasadniczo nie wpłyną na nie w istotnym stopniu negatywnie. Indie dla Rosji są ważniejsze niż Pakistan. Ze swej strony Moskwa ciągle wierzy, że rozwijanie jej stosunków na wielu płaszczyznach z Islamabadem w perspektywie doprowadzi do normalizacji nieprzyjaznych relacji między Indiami i Pakistanem. Co więcej, Moskwa ponadto wierzy w ewentualne odegranie konstruktywnej roli Pakistanu w Afganistanie. Natomiast w przypadku Stanów Zjednoczonych więzi rosyjsko-pakistańskie doprowadzają do napięć z Islamabadem. Należy jednak pamiętać, że pomimo pojawiających się napięć, także z innych przyczyn, wzajemne relacje ponownie są intensywne gdy Waszyngton zapewnia Pakistanowi pomoc wojskową i finansową. Stosunki pakistańsko-amerykańskie można porównać do sinusoidy. Poprawne stosunki ze Stanami Zjednoczonymi są ważniejsze dla Islamabadu niż z Federacją Rosyjską. Oczywiście można dodać, że w okresie wzajemnych napięć Pakistan odkrywa wciąż na nowo Federację Rosyjską. W przypadku ChRL

rozwój stosunków rosyjsko-pakistańskich jest dobrą wiadomością. Należy podkreślić, że od wielu dekad istnieją dobre relacje pakistańsko-chińskie, a strategiczne partnerstwo pomiędzy nimi jest konsekwentnie wzmacniane. Pogłębianie relacji amerykańsko-indyjskich prowadzi do umacniania się stosunków rosyjsko-pakistańskich, sprzyjając stopniowemu wyłanianiu się trójkąta strategicznego Chiny-Rosja-Pakistan. Stany Zjednoczone doskonale zdają sobie z tego sprawę, niemniej jednak Indie są dla nich o wiele ważniejszym partnerem niż Pakistan, szczególnie, że zarówno Indie, jak i USA, jak wcześniej wspomniano, obawiają się rosnącej potęgi ChRL, szczególnie militarnej.

Bibliografia

- Azizian R., Vaslieff P., *Russia and Pakistan: The Difficult Path to Rapprochement*, „Asian Affairs: An American Review” 2003.
- Charłamowa M.A., Siemionowa W.S. (red.), *Historia dyplomacji od 1945 r.*, t. 5, cz. 1, Warszawa 1980.
- Dagia N., *Bilateral Bond Between Pakistan and Russia Deepening*, „Diplomat Brief Weekly Newsletter”, <https://thedi diplomat.com/2021/06/bilateral-bond-between-pakistan-and-russia-deepening/>.
- Дипломатические отношения СССР*, [w:] *Дипломатический словарь А-И*, Издательство „Наука”, Москва 1984, t. 1.
- Factbox: *China-Russia trade has surged as countries grow closer*, Reuters, <https://www.reuters.com/news/picture/factbox-china-russia-trade-has-surged-as-idUSKBN2KY42F>.
- <https://dailytimes.com.pk/376844/pakistan-russia-strategic-relationship/>.
- https://pl.frwiki.wiki/wiki/Programme_nucl%C3%A9aire_de_l%27Inde.
- <https://tradingeconomics.com/russia/imports/pakistan>. <https://tradingeconomics.com/pakistan/imports/russia>.
- Iwanek K., *Pakistan Stream Gas Pipeline. Powolny rozwój partnerstwa Rosji z Pakistanem*, Komentarz Ośrodka Badań Azji Centrum Badań nad Bezpieczeństwem Akademia Sztuki Wojennej, „Komentarz” sierpień 2021, nr 35.
- Jakimowicz R., *Współczesne stosunki rosyjsko-indyjskie: aspekty polityczne, militarne i gospodarcze*, [w:] *Współczesna Azja: aspekty polityczne*,

- społeczne i kulturowe, red. J. Marszałek-Kawa, J. Zajączkowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021.
- Kapoor N., *India-Russia Ties in a Changing World Order: In Pursuit of a Special Strategic Partnership*, „ORF Occasional Paper”, październik 2019, nr 218.
- Kenan A., *The Relationship between Russia and Pakistan*, <https://theasia-today.org/editorials/the-relationship-between-russia-and-pakistan/>.
- Khan Ferozz H., *Russia-Pakistan Strategic Relations. An Emerging Entente Cordial*, „Journal of Indo-Pacific Affairs” 2021.
- McLaren-Kennedy P., *Pakistan strikes huge trade deal with Russia*, <https://euroweeklynnews.com/2022/03/02/pakistan-strikes-huge-trade-deal-with-russia-as-war-rages/>.
- Misbah A., Raja Qaiser A., *The Trajectory of Pakistan-Russia Relations: Emerging Contours and Future Prospects*, „Journal of Contemporary Studies” 2018, vol. VII, nr 2.
- Nayee A., *Russia's Pakistan volte-face*, „Central Asia-Caucasus Analyst”, 7.01.2015.
- Nivedita Das K., *India's Strategic Cooperation with Russia and its 'Near Abroad' States*, „India Quarterly” 2008, vol. 64, nr 4.
- Observer of Economic Complexities, WITS.
- Pakistan-Russia relations*, From Wikipedia, the free encyclopedia.
- Pakistan signs trade deal with Russia amid war*, https://www.business-standard.com/article/international/pakistan-signs-trade-deal-with-russia-amid-war-how-will-the-imf-react-122030400406_1.html.
- Russian Federation*, s. 34–36, <https://www.pbc.org.pk/wp-content/uploads/The-Russia-Federation.pdf>.
- Russia's Trade with Pakistan*, [w:] *The Pakistan Business Council. 2016 Country Profile The*
- Совместное заявление 1971 об офиц. визите в Индию министра иностр. дел СССР А. А. Громыко (8–12. VIII)*, [w:] *Дипломатический словарь С-Я*, Издательство „Наука”, Москва 1986, т. 3.
- Saleem Qamar B., *Pakistan-Russia strategic relationship*, „Daily Times” April 15, 2019.
- Shaumyan T., *The Eurasian factor in Russian foreign policy. Implications for India*, [w:] *Eurasia and India. Regional Perspectives*, red. K. Warikoo, London–New York 2018.

Soherwordi Hussain Shaheed, Munshi Uzma, *China-Russia-Pakistan Strategic Triangle: Imperative Factors*, „A Research Journal of South Asian Studies”, January–June 2020.

Stosunki handlowe Pakistan Rosja, Pakistański Urząd ds. Rozwoju Handlu, <https://tdap.gov.pk/wp-content/uploads/2022/03/Pak-Russia-Wrap.pdf>.

Tanvir Muhammad Hamza, *Pakistan and Russia: Improving Bilateral Ties & Regional Stability*, <https://www.paradigmshift.com.pk/pakistan-and-russia/>.

World Integrated Trade Solution.

Zaheer Muhammad Akram, <https://moderndiplomacy.eu/2021/04/07/pakistan-and-russia-are-shaping-new-era-of-strategic-relationship/>.

Abstrakt

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w grudniu 1991 roku na 15 niepodległych państw, w tym Federacji Rosyjskiej, pojawiła się realna możliwość zresetowania stosunków między Moskwą i Islamabadem. Federacja Rosyjska nie wykorzystała nowej sytuacji geopolitycznej do znaczącej poprawy wzajemnych relacji w ostatniej dekadzie XX wieku. Natomiast w dwóch pierwszych dekadach XXI wieku doszło do intensyfikacji stosunków politycznych, gospodarczych i militarnych między obu państwami, które ulegały wahaniom. Autor skupił się w artykule na przesłankach, które leżały u podstaw poprawy wzajemnych stosunków w wymienionych trzech obszarach. Przedstawione zostały także przesłanki, które hamowały i hamują bardziej intensywną współpracę, szczególnie na polu politycznym i gospodarczym. W zakończeniu zostało sformułowanych kilka wniosków.

Słowa kluczowe: Federacja Rosyjska, Pakistan, Indie, Stany Zjednoczone, stosunki polityczne, stosunki gospodarcze, obroty handlowe, struktura handlowa, inwestycje, stosunki militarne

Russian-Pakistani relations. Political, economic and military aspects

Abstract

After the collapse of the Soviet Union into 15 independent states in December 1991, including the Russian Federation, there was a real opportunity to reset

relations between Moscow and Islamabad. The Russian Federation did not take advantage of the new geopolitical situation to significantly improve mutual relations in the last decade of the twentieth century. However, in the first two decades of the twenty-first century, there was an intensification of political, economic and military relations between the two countries, which fluctuated. The author focused in the article on the premises that underline the improvement of mutual relations in these three areas. The premises that have inhibited and inhibit more intensive cooperation, especially in the political and economic fields, were also presented. In the end was formulated a few conclusions.

Keywords: the Russian Federation, Pakistan, India, the United States, political relations, economic relations, trade turnover, the commercial structure, investments, military relations